

I. Péter cár hadiflottájáról

1721. október 22-én ünnepi ülést tartott a Szenátus Péterváron, az északi háborút (1700–1721) lezáró nystadi béke megkötése alkalmából. Az ünnepi ülésen Golovkin kancellár emlékezetes szavakkal fordult a békét „kivívó” I. Péter cárhoz: „[...] az ismeretlenség homályából az egész világ dicsőségének színterére és úgyszólván a nemlétből a létbe vezetted elő, és a politikai nemzetek társaságához kapcsolattunk [...]”¹

Valóban, a nystadi béke révén – kijutván a Balti-tengerre –, I. Péter geopolitikai értelemben is új vizekre kormányozta „Oroszország-hajót”. A béke fontos állomás volt Oroszország nagyhatalmi állásának megalapozásában.

Hosszú út vezetett idáig. A 17–18. század fordulóján, Oroszország előtt még az évszázados történelmi feladvány állt: északnyugaton kijutni a svédek által uralt Balti-tengerre („ablakot vágni Európára”), délnyugaton pedig felszámolni az oszmán-tatár fenyegetettséget a Krím térségében (kijutással az Azovi- és a Fekete-tengerre). Mindezt gazdasági és geopolitikai okok indokolták.

Ami az előbbi okokat illeti, a „Péter előtti” Oroszország gazdasági fejlődésének lehetőségeit beszűkítette az a körülmény, hogy az ország nem rendelkezett közvetlen tengeri kereskedelmi összeköttetéssel Európa gazdaságilag fejlett nyugati régiójával. Nyugat-Európa felé Arhangelszk volt Oroszország egyetlen, világtengerekre is kivezető (fehértengeri) kijárata. (Másik jelentős kikötője, Asztrahány, a zárt Kaszpi-tengerre szolgált, mint ázsiai tranzitkereskedelmi központ.) Az arhangelszki kikötő a mostoha időjárási viszonyok miatt csak időszakosan – a nyári hónapokban – működött, ráadásul a rajta keresztül történő kereskedelmet nehezítette, hosszadalmassá tette, drágította, hogy csak Skandinávia megkerülésével lehetett bonyolítani. Következésképpen, a részvétel igénye a közvetlen európai kereskedelmi áruforgalomban a Balti-tengeren át, kétségtelenül elemi érdeke volt Oroszországnak.

Nem kevésbé játszottak szerepet a geopolitikai okok. A „Péter előtti” Oroszországnak az európai status quóban elfoglalt előnytelen pozíciója két olyan egyezményre vezethető vissza, melyeket vesztés félként kényszerült megkötni a háborúktól sújtott 17. század második felében. Mindkét egyezmény Oroszország ellenlábasainak (északnyugaton a svédeknek, délnyugaton az oszmánoknak) az érdekeit preferálta. A Svéd Királyság által 1661. június 21-én ráoktrojált kardiszi egyezmény északnyugat (azaz a Balti-tenger) felől gyakorlatilag bezárta Oroszországot a szárazföldre. Ugyanilyen helyzet alakult ki délnyugaton (az Azovi- és a Fekete-tenger) felől, az Ottomán Birodalommal 1681. január 3-án aláírt bahcsiszeráji egyezmény következtében. Satuba szorítva, az orosz állam európai tájékozódásának, kapcsolódásának főiránya a nyugati szomszéd (a litván állammal unióban álló) Lengyel Királyság (Rzeczpospolita) felé mutatott. Jóllehet Oroszországnak a 17. század elején és közepén még súlyos védekező háborúkat kellett vívnia az ő rovására terjeszkedő Rzeczpospolita ellen, konfliktusuk az andruszovói fegyverszünettel (1667) nyugvópontonra jutott, majd néhány év múlva (1678) meg is erősítették azt. I. Péter trónra lépésekor a két állam között már szövetségi szerződés volt érvényben, amelyet 1686. április 21-én kötöttek Moszkvában.

Ezen alapvető tényezők motiválták tehát Oroszország külpolitikai céljait. E céloktól pedig különválaszthatatlanok I. Péter katonai modernizációs törekvései – a sokrétű hadügyi reform. (A hadügyi reform, bel- és külpolitikai, gazdasági-társadalmi hatásai

miatt, rendkívül fontos komponens Oroszország átalakításában, európaizálásában.) Nem szorul további magyarázatra, hogy I. Péter külpolitikájának eszköztárában a háború meghatározó elemként szerepelt. Szívós oszmán- és svédellenes küzdelme egyszersmind geostratégiai jelentőséget öltött.

I. Péter katonai modernizációs törekvéseit szemlélve, meghatározó jelentőségűnek kell tartani a *tengeri* haderő létrehozását. Ez ugyanis nem képezte részét a „Péter előtti” Oroszország fegyveres erejének! A tengeri hadviselés szükségességét I. Péter dél-, majd északnyugati külpolitikai aktivizálódása kényszerítette ki.

A sors iróniája, hogy az orosz tengeri haderő szellemi atyja, s megteremtője, gyermekként még erős viszolygást érzett a víztömegtől. Ifjú uralkodóként, a „nagy követség” idején (1697–1698), ellátogatott a világ két vezető tengeri hatalmába, Hollandiába és Angliába. Hollandiában (amint az Nomennek, egy holland posztókereskedőnek, zaandami városi elöljárónak 1697. évi feljegyzéseiből közismert), a cár „*nagy figyelemmel szemlélte a hajógyárakat és a fafeldolgozó üzemeket*”, azok praktikus munkaszervezését és technikáját. A hajógyáráról híres Zaandam (Saardam) városban a Rogge cégnél mint hajóács tevékenykedett: „*Ő cári felsége [...] (Zaandamban) különféle ácsszerszámokat vásárolt*”. Amszterdamban, ahol a nagyobb tengerjáró hajók készültek, „*A Kelet-Indiai Társaság igazgatói ő cári felségét meghívták az ő hajógyáraikba dolgozni és nyugodtan élni. Ezen a zárt területen meg volt védve a nép kíváncsiságától. (Zaandamban sehogyan sem volt nyugta a tolatkodó szájtátiaktól, s egyet közülük állítólag fel is kévelt.) Itt jelen lehetett egy száz láb hosszúságú hajó felszerelésénél. Munkához látott, és azt kívánta, hogy itt Pieter timmerman van Zaandamnak (Péter, zaandami ács) hívják.*” Máskor, „*néhány munkás nehéz gerendát cipel; a mester hirtelen elkiáltotta magát: »Péter, zaandami ács, te miért nem segítesz cipelni ezeknek az embereknek?« Ő mindjárt engedelmeskedett, odafutott hozzájuk, alátette vállát a fának, és [...] a többi áccsal együtt a kijelölt helyre vitte.*”²² Hollandiai tartózkodásának befejeztével I. Péter igazoló bizonyítványt is kiérdemelt Pool mestertől, a hajóépítés mesterfokú elsajátításáról.

Londonban a tengerhajózás elméleti alapjaival ismerkedett, Portsmouthban pedig alkalma nyílt megtekinteni egy flotta-gyakorlatot. A „nagy követség” alkalmával pillantotta meg I. Péter első ízben a Balti-tengert is (a kurföldi Libaunál), 1697. május 2-án.

Miként jött létre a flotta, az orosz tengeri haderő?

A flotta nélkülözhetetlenségét I. Péter már 1695-ben megtapasztalta, amikor ifjú uralkodóként (1672-ben született) első ízben hadba lépett – az Azovi-tengernél, az Ottomán Birodalom ellen. A cár azovi hadjáratai (1695–1696) összefüggésben álltak az európai törökellenes felszabadító háborúval, hiszen Oroszországot már a Liga Sacra alapító tagjainak 1684. évi, elvi állásfoglalása oszmánellenes aktivitásra inspirálta, 1686-os szerződése a Rzeczpospolitával pedig tényleges fellépésre is kötelezte; ettől az évtől kezdve Oroszország permanens hadiállapotban állt az oszmánokkal és vazallusaikkal, a krími tatárokkal. A nagy reményekkel kezdett első azovi hadjárat mérlegét a cár (egyik bizalmasához, Aprakszinhoz írt, 1695. november 30-án kelt levelében) végül mégis „*Azov be nem vétele*”²³ gyanánt volt kénytelen megvonni. Az 1695. évi balsikerből I. Péter mindenképp előtt egy nagyon fontos tanulságot szűrt le. Felismerte: a tengeri hadviseléshez szükséges eszközöknek a hiánya (amelyek Azovnál egyelőre a blokádrozáshoz kellettek volna) a legfőbb akadálya annak, hogy Oroszország felszámolhassa „Európán kívüli” pozícióját! I. Péternek ez felismerése óriási elvi jelentőséggel bírt az orosz haderő megreformálása szempontjából – és történelmi jelentőségűnek bizonyult.

A cár a fentebb említett 1695. november 30-i levelében vetette fel először annak gondolatát, hogy „*a következő háborúhoz galerákat*”²⁴ kell készíteni. Ebben az elvi jelentőségű

döntésében ragadhatjuk meg hadügyi reformjának közvetlen előzményét. Egy hónap múlva Péter cár Lefortnak (svájci születésű, Oroszországban letelepedett, katonai-diplomáciai szolgálatot teljesítő bizalmas barátjának) az admirálissága alá rendelte az egész – ekkor még pusztán csak „papírra vetett”, leendő – tengeri haderőt.

A hajók elkészítésének fő bázisául a cár Voronyezst jelölte ki. Húszezernél több ember robotolt a folyami hajóépítés e telephelyén a hajók ácsolásán, hogy azok elkészüljenek a tavaszra. I. Péter demonstratívan maga is szekerét fogott. „*Verejtékkal esszük kenyertünket.*”⁷⁵ – írta másik bizalmasának (Sztresnyevnek), 1696. március 6-án kelt voronyezsi levelében. A munkálatokat holland szakember (Timmerman) felügyelte. 1696. április 2-án készült el az első gálya. Némely frissen ácsolt hadihajó bizony kívánnivalókat hagyott maga után. Mégis: 1695–1696 fordulóján, néhány hónap feszített munkájának eredményeként új hadnem született Oroszországban: a tengeri flotta! A születő flottát mintegy kéttucatnyi, kisebb-nagyobb gálya és egyéb típusú tengeri hajó, valamint folyami bárkák, s csónakok százai alkották. E flotta büszkesége két óriási, harminc ágyúval felszerelt hadihajó volt, a „Péter apostol” és a „Pál apostol” (építésüket orosz mester, Tyitov irányította). A hajókon csupa gyakorlatlan, a Preobrazsenszkij- és a Szemjonovszkij-ezred tisztikarából kinevezett „kapitány” parancsnokolt. Maga I. Péter, a zászlóshajónak – a „Principium”-nak – a parancsnoki hídját foglalta el. E hajó fedélzetén adta ki első tengeri szabályzatát, 1696. május 3-án.

Oroszország tengeri flottája 1696. május 27-én futott ki az Azovi-tengerre. Oroszlánrésze volt a második azovi hadjárat sikerében, Azov erődjének bevételében (amelyet az oszmánok „Szaad-ul-Iszlám” – „az iszlám védőbástyája” – névvel illettek). Azov stratégiai fontosságú bevételével elhárult a közvetlen szárazföldi oszmán veszély. Ezután az azovi orosz flotta hegemoniájának biztosítása volt soron, hiszen az nem vált egyszersmind urává is az Azovi- (és pláne nem a Fekete-) tengernek. Ez a körülmény esetlegessé tehetette a győzelmet, veszni hagyva minden addigi erőfeszítést. Biztosítani kellett tehát a Kereszteszoros (mint Fekete-tengerre nyíló kapu) feletti ellenőrzést.

A cár napirendre tüzte a flotta kibővítését. A Bojárduma munkához látott. Az 1696. október 20-i дума-határozat volt az első magas állami szintű döntés a flottaépítésről. Deklarálta: „*Lenniük kell tengeri hajóknak.*”⁷⁶ (A döntés napja az oroszországi hadiflotta „születésnapja.”) Ugyanekkor döntöttek arról is, hogy a bővitendő flotta számára Oroszország – fokozva a nyomást az Ottomán Birodalomra – új, kedvezőbb fekvésű hajózási bázist létesít az Azovi-tenger partján – a Taganrog-fokon. A két héttel későbbi, november 4-i дума-határozat megerősítette: „*hajókat kell építeni.*”⁷⁷ A flottabővítés költségeit I. Péter világi és egyházi birtokosokból alakított „kompániákra” róta. A világi birtokosoknak minden tízezer, az egyháziaknak minden nyolcezer jobbágyporta után egy, a gazdag városi kereskedőknek pedig együttesen tizennégy hadihajó kiállítását kellett vállalniuk; mindösszesen ötvenkét hadihajóét, két év alatt. E flottabővítési kampány során épült Voronyezsben – orosz mesterek, Szkljajev és Verescsagin keze alatt – az ötvennyolc ágyúval felszerelt „Goto Predestinatia” (latinul „Isteni Látomás”) nevű hadihajó, melynek tervrajzát, a fáma szerint, maga I. Péter készítette. Figyelemreméltó a porosz követségi titkárnak (Vockerodt) a jellemzése, miszerint a cár „*Legkedvesebb [...] foglalkozása a hajóépítés és egyéb, a tengerhajózáshoz tartozó dolgok voltak. [...] Sőt, ha Péter új hajó építésén gondolkodott, [...] az időt az árbócok és vitorlák arányának kiszámításaiba és rajzokba temetkezve töltötte [...].*”⁷⁸ 1698-ra vízre bocsátották az azovi flotta új hadihajóit.

A flotta nem létezhetett képzett tisztikar nélkül! Építése pillanatában még nem lehetett tengerészeti képzettséget szerezni Oroszországban. Kezdeti lépésként, I. Péter hatvanegy nemesifjút küldött (némelyeket vaskézrel „penderített”) ki, Velencébe, Hollandiába és Angliába. A cár 1697. januári instrukciói szerint, „*Ismerni kell a tengeri ábrákat és térké-*

peket, valamint az irányítót és egyéb tengeri jeleket.”, „*Tudni kell a hajó irányítását mind a harcban, mind egyszerű menetben, ismerni kell minden felszerelését és a hozzátartozó szerszámokat [...], keresni kell a lehetőséget, hogy tengeri ütközetben részt vegyen, [...] és [...] a tengerészparancsnoktól [...] aláírással és pecséttel ellátott írást kell kérni arról, hogy szolgálatukra méltóak*”.⁹

I. Péter hadügyi reformjának a tengeri haderőre vonatkozó erőfeszítései meghozták első eredményeiket: Oroszország újdonszerű flottája bővült, új hadikikötő és erőd épült Taganrogban, s megtették az első lépéseket (egyelőre külföldön) egy fiatal tengerészeti szakembergárda felkészítése, képzése irányába.

A nagy erőfeszítésekkel létrehozott azovi flotta 1695 és 1710 között számos hadihajóval gyarapodott. Ezt a flottát azonban, I. Péter balsikerű 1711. évi pruti hadjárata után – az oszmán ultimátum értelmében – Oroszországnak meg kellett semmisítenie.

Vajon az azovi flotta sorsára jutott-e I. Péter tengeri koncepciója is? Semmiképpen! Hiszen már bő évtizede zajlott az északi háború a (Balti-) tengeren is, másfelől a megsemmisítésre ítélt flotta alapvető tanulságokkal szolgált: a gyakorlatban igazolta, hogy az állandó tengeri haderő nélkülözhetetlen Oroszország geopolitikai céljaihoz. Hasznos tapasztalatokat nyújtott továbbá a hadihajók tömeges építéséről. Bár az oszmán ultimátum súlyosan korlátozást jelentett az orosz flotta egésze tekintetében, a tengeri haderő koncepciója 1711 után is prioritást élvezett, hiszen kiterjesztése a Balti-tengerre, az északi háború kezdete óta napirenden volt.

Az új (balti) flotta szervezésekor, pillanatára sem lehetett szem elől tévesztetni, hogy annak Európa egyik legerősebb tengeri haderőjével, a svédde szemben kell majd helytállnia, mi több, fölébe kerekednie, a legkülönbözőbb vízi körülmények (folyók, tavak, öblök, sziklás partmenti vizek, nyílt tenger) közepette. Látni lehetett, hogy egy hatékony flotta létrehozása és folyamatos bővítése, felszerelése, óriási kincstári összegeket fog felemészteni. (Ennek összköltsége I. Péter uralkodása alatt, számítások szerint, mintegy másfél millió akkori rubelt tett ki.) De nemcsak a gazdasági háttér biztosításáról volt itt szó. A tengeri haderő fejlesztése komplett, gigantikus állami vállalkozásként bontakozott ki, s annak – modern kifejezéssel élve – humán erőforrás-oldalát sem szabad figyelmen kívül hagyni. Hiszen nemcsak hajóépítő, fegyverkészítő bázisokról, munkaerőről kellett bármi áron gondoskodni. Gondoskodni kellett a flotta „lelkéről”: legénységi és tisztai állományról. Tengerészeti képzettséget nyújtó tanintézményekről, képzett oktatói gárdával. Továbbá: a bővítendő tengeri haderő nem nélkülözhetette működésének átfogó, általános szabályzatát, legfelső szintű irányításának alapelveit, valamint ki kellett építeni annak intézményes kereteit.

Sürgetően előtérbe került a korabeli tengeri hadviselésnek megfelelő főbb hadihajó-típusok „sorozatgyártása”: a nyílt tengeri ütközeteket eldöntő, félelmetes artillériával felszerelt hatalmas vitorlás sorhajóké, az evezős hadigályáké és félgályáké, a partközeli hadműveleteknél bevett fregattoké, a felderítésre, futárszolgálatra alkalmazott gyorsjárátú vitorlásoké, s más típusoké.

A balti flotta első jelentősebb hajóépítő műhelyei 1702–1703-ban létesültek. Elsőként a szjaszi (a Ladoga-tóba ömlő folyótorkolatnál), majd az olonyeci és a szeleckij rjadoki. I. Péter parancsára, a hajóépítési kapacitás bővítése érdekében, 1704. november 5-én kezdődött meg a Balti-tenger parti (tehát a hadszíntérhez közelebbi) Péterváron az Admirális, s a hozzá tartozó műhelyek, kikötő építése. A pétervári hajóépítő bázis jelentősége azt követően nőtt meg, hogy a svédek Poltava alatti veresége (1709) után a hadászati kezdeményezés I. Péter kezébe ment át a tengeren is. Péterváron készült a balti flotta büszkesége, az első ötvennégy ágyús hadihajó – a „Poltava”. Az Admirális hajóépítő és hajójavító „komplexuma” folyamatosan bővült, s a 18. század első negyedének végére

Európa legnagyobb hajóépítő üzemévé nőtte ki magát. Arhangelszk szerepét az (égi patrónusáról, Szent Péterről elnevezett) új főváros vette át, a szeretett „Paradise” – Pétervárrá lett Oroszország legfontosabb tengerészeti bázisa.

A hazai hajóépítés északnyugati bázisainak létrehozása mellett, Oroszország Angliában és Hollandiában is vásárolt hadihajókat, s a svédektől elfoglalt kelet-balti területeken (köztük Narvában, Viborgban) szintén hajóépítő műhelyek kezdtek meg tevékenységüket a balti flotta szolgálatában. Az északi háború sorsdöntő éveiben (1709–1714) Oroszországnak hatvanegy nagyobb, valamint több, mint százötven kisebb hadihajója állt harcra készen. Tüzerejüket, összességében ezerhatvan hajóágyú biztosította.

A péteri hadseregreform gazdasági hátterének legfontosabb elemeit az állami bevételek és a hadiipari kapacitás képezték. Az állami bevételek, azaz a parasztoktól és a városok lakóitól szedett járandóságok alapegységéül I. Péter uralkodása idején is a portaszámot vették, egészen 1724-ig. Az 1710., 1715. évi portaösszeírások azonban erősen csökkenő portaszámot regisztráltak, ezért I. Péter az északi háború vége felé elhatározta az adózás rendszerének megváltoztatását. A portális adózásról átálltak minden adóköteles „férfinemű lélek” fejadójára. A cárról a változtatástól a bevételeknek (amit a hadsereg vitt el javarészt) a növelését várta. Az adózás tervezett átalakítását megelőzően, azzal összefüggésben, 1718. november 26-án I. Péter országos népszámlálást rendelt el. Az 1724. évi revíziós újraszámolás során végül 5 656 000 „férfinemű lelket” számláltak össze; rájuk, mint adóköteles személyekre vetették ki a hadsereg ellátására kiszámolt adóösszeget. Az állami összbevétel, 1725-ben, I. Péter uralkodásának utolsó esztendejében, meghaladta a tízmillió rubelt, s a hadsereg költségei ez idő tájt a teljes költségvetés közel háromnegyedét emésztették fel.

A harcoló hadsereg igényeinek kielégítésére I. Péter rohamtempóban igyekezett növelni a hazai ipar kapacitását, kivált a vasbányászatot, vasöntést, fémfeldolgozást, elsősorban az Urál vidékén, ahol rezes is bányásztak. Az első új uráli üzem a kamenszki nagykohó volt (az első, jó minőségű nyersvasat 1701. október 15-én nyerték itt, amelyből ugyanazon év telén öntötték az első három ágyút, a termelés intenzitását folyamatosan növelve). Voronyezsben hajóágyúk és hozzá való golyók öntésére alkalmas vasöntő műhelyek üzemeltek. Kiemelkedő fontosságú volt a pétervári ágyúöntő és fegyverkészítő műhely, a moszkvai hatalmas vitorlavázon-készítő manufaktúra. 1718-ban fejeződött be a tulai nagy fegyvergyártó műhely építése, 1721-ben húzták fel a szesztronecki műhelyet. Bár a legtöbb nagy műhely, manufaktúra állami költségen épült (az állam is tartotta fenn), a cárról az 1719. évi privilégiummal kívánta ösztönözni a vállalkozókat bányák, feldolgozó manufaktúrák alapítására. A működés folyamatosságát biztosítandó, az 1721–1722. évi cári ukázok engedélyezték ipari robotra kötelezett parasztok dolgoztatását a manufaktúrákban: az 1721. január 21-i rendelet lehetővé tette a manufaktúrák vezetőinek, hogy parasztokat „vásároljonak” munkaerő gyanánt, az 1722. március 15-i rendelet pedig, azt, hogy földesúri fennhatóság alól szökött parasztokat alkalmazzanak, jogfosztott manufaktúramunkásokként. A hazai ipari kapacitás növekedése nagymértékben függött az állami hadi megrendelésektől, teljesítménye ennél fogva az aktuális szükségletektől. Mivel az állam igényei elsősorban hadi jellegűek voltak, az egyéb iparágak fejlesztése elmaradt. 1725-re Oroszországban kétszáznál több, kisebb-nagyobb manufaktúra működött, ezek közül negyvenöt hatalmas fémöntő és fegyvergyártó üzem volt; a hadsereg több mint egy tucat lőporgyár dolgozott. I. Péternek sikerült szilárd hadiipari bázist létrehoznia, s 1707-től megszünt országának hadieszköz-importját.

A hadügyi reform egyik legsürgetőbb feladata a kor színvonalán álló hazai tisztképzés megindítása volt, különösen az új, tengeri hadnem vonatkozásában.

Az oroszországi tisztképzésnek mind a személyi, mind az intézményi feltételei hiányoztak kezdetben. A cár 1701. január 10-i ukázában általános alapelveként leszögezte, hogy speciális „[...] iskolákat kell alapítani, s azokban az iskolákban [...] írás-olvasásra, számtani ismeretekre tanítani a gyermekeket, s egyéb mérnöki tudományokra [...]”.¹⁰ A tisztképzés megindításához szükséges személyi feltételeket külföldi szakemberek, tudósok oroszországi meghívásával törekedett biztosítani, az intézményi feltételeket pedig három rendkívül jelentős intézkedésével alapozta meg, 1701-ben, 1712-ben és 1715-ben.

1701. január 14-én I. Péter megalapította Moszkvában (a Szuharev-toronyban) a matematikai és navigációs iskolát. Ez volt az első haditengerészeti tanintézet Oroszországban, Európában pedig az első reáltanoda. Döntően nemesi származású tanulói, tengerészeti diszciplinákat, matematikai, földrajzi, földmérési ismereteket sajátítottak el. A végzősök nagy részét a balti flottánál helyezték szolgálatba. 1712. január 16-án (részben a flotta további szükségleteivel összefüggésben) alapította meg a cár a moszkvai tüzér- és hadmérnöki iskolát. Ez a tanintézmény alapozta meg a magasabb fokú tüzérségi, hadmérnöki képzést Oroszországban. Tanulóinak száma kezdetben alig két tucat főt számlált, ám ez a létszám hamarosan megtízszereződött. (A Péterváron 1719-ben életre hívott hadmérnöki század tisztii állományát e tüzér- és hadmérnöki iskola kiváló végzősei biztosították, majd 1723-ban magának a képzésnek a helyszínét is Pétervárra helyezték át.) A két moszkvai alapítás után, 1715. október 1-én Péterváron hozta létre I. Péter a Haditengerészeti akadémiát a felsőfokú tengerészeti képzés biztosítására. A Haditengerészeti akadémia első, csaknem háromszáz hallgatóját a moszkvai navigációs iskolából irányították át, mely a továbbiakban az akadémia előkészítő tanodaként funkcionált. A Haditengerészeti akadémia hallgatóit 1716-tól tengerészhadapródnak nevezték. Magas fokú navigációs, matematikai, földrajzi, tüzérségi, erődítési ismereteket kellett elsajátítaniuk, s hároméves hajózási gyakorlat után hadnagyi kinevezést kaptak. Az akadémián végzetek a balti flotta elit tisztikarát alkották. Arányuk 1718-tól nőtt, a külföldieké egyidejűleg jelentősen csökkent, majd a Szenátus 1721. januári határozata meg is tiltotta a flottánál külföldiek alkalmazását.

A flotta legénységi állományának szervezésében nagy horderejű volt I. Péter 1705. november 16-i rendelete „tengeri ezredek” felállításáról. E rendelettel a cár a balti flotta reguláris tengerészgyalogságának alapjait vetette meg. A „tengeri ezredek” deszant-hadműveleteknél nem lehetett nélkülözni. A legénységi állomány kezdettől fogva oroszországi (tehát nem külföldi), lehetőség szerint folyamanti vidékekről sorozottakból állt: matrózokból, tüzérekből, „tengeri katonákból” (tengerészgyalogosok). Létszámhiány esetén, ami a balti flotta nem ritka problémájaként jelentkezett, a szárazföldi gyalogosállományból helyeztek át flottaszolgálatra katonákat. Ugyancsak katonákat és önkénteseket alkalmaztak az orosz tengeri haderő evezős gályáin (eltérően a nyugati gyakorlattól, ahol inkább foglyokat).

Az új hadnem működésének kereteit I. Péter kezdetben „instrukciókban” törekedett megszabni. Ezek sorában az első, a már említett 1696. évi utasítás volt. A cárnak további két korai reglamája szolgálta a flotta rendtartását: az 1706. évi „Hajózási szolgálati szabályzat”, illetve az annak előírásait pontosító és kiegészítő 1710. évi „Utasítás és hadi szolgálati szabályzat az oroszországi flotta számára”. 1720. január 13-án látott napvilágot az új és átfogó „Haditengerészeti szabályzat mindenről, ami a tengeren tartózkodó flotta helyes irányítását illeti”. Ez a generális szabályzat az orosz tengeri haderő minden aspektusára kiterjedően, öt könyvben kodifikálta a flottára vonatkozó szabályokat (haditengerészeti jogszabálygyűjteményként 1797-ig érvényben maradt). Címének megfelelően, apró részletességgel szabályozta a flotta irányítását a legfelső szinttől kezdve, kitérve a bármilyen rangban szolgálók szolgálati kötelezettségeire, alá- és fölrendeltségi viszo-

nyaira, a függelemsértés eseteire, azok büntetésére. A szabályzat a hajózási rendtartás rendelkezései mellett taktikai, manőverezési útmutatásokat is tartalmazott. Mellékletként („Jelzések”), a sorhajók és gályák számára a flottában rendszeresített hajójelzések magyarázata, jelzőzászlók kaptak helyet. Az 1720-as évek első felében I. Péter további tengerészeti vonatkozású reglamákat is kiadott. Ezek egyike a kikötők, hajóépítő műhelyek tevékenységének, irányításának elveit rögzítette (1722), egy másik, a kereskedelmi hajóforgalom szervezésével összefüggésben, a kereskedelmi hajók kapitányai részére összeállított utasítást tartalmazott (1723), egy további szabálygyűjtemény pedig a tengeri kereskedelemre vonatkozott (1724).

Az orosz tengeri haderő hajóállományának standardizálására, „Táblázat a hadihajók méretarányairól” címmel, I. Péter 1723-ban összeállíttatta és rögzítette az orosz flottában rendszeresített hadihajó-típusok szabvány méretarányait; e táblázatnak megfelelően készült el 1723. június 29-én az első, százagyús hadihajó Oroszországban, mely később az „I. és II. Péter” nevet kapta.

A hadiflotta szervesen betagoledott az orosz haderőbe, mint annak új eleme, hadneme. Kialakulásával párhuzamosan, fokozatosan épült ki legfelsőbb szintű irányítási szisztémája.

Az első oroszországi haditengerészeti központi hivatalok az azovi flotta kiépítésével és működtetésével összefüggésben jöttek létre, s az északi háború előestéjéig funkcionáltak. Ilyen volt a Vlagyimir-i hajóépítő kormányzék (1696), a Haditengerészeti kormányzék (1698).

Az északi háború kezdetével megváltozott a flottairányítás rendszere. I. Péter Voronyezsben létrehozta az Admirálisügyi kormányzékot (1700), a tengeri haderő egészével (azovi és leendő balti) kapcsolatos feladatok ellátásának centralizálására. Ez a szerv rövidesen Moszkvába tette át székhelyét és kompetenciájába tartozott a flotta hajó- és légénységi állományának, fegyverzetének bővítése, általános ellátása, adminisztrációja, a tengeri hadműveletek összehangolása. A kormányzék munkáját a flotta főparancsnoka fogta össze, aki csak a cárnak volt alárendelve.

A flotta bővülésével – s a Balti-tengeren is döntő szakaszába lépő északi háborúval – összefüggésben, 1712-ben I. Péter racionalizálta a flotta működtetését. Különválasztotta a hajóépítéssel, hajójavítással, felfegyverzéssel, ellátással, személyi állománnyal kapcsolatos, gyakorlati, illetve a gazdasági, adminisztratív vonatkozású feladatköröket, ezáltal az Admirálisügyi kormányzék egységes funkciója megszűnt. A flotta gazdasági vonatkozású, adminisztratív ügyeinek vitele, az átszervezett kormányzék „jogutódjaként” Moszkvában maradó Haditengerészeti hivatal hatáskörébe ment át. Az előbbi feladatok ellátására a cár létrehozta, egyben a kedvezőbb pozíciójú Pétervárra helyezte a Haditengerészeti kancelláriát, amelynek feladatköre 1715-től Haditengerészeti biztosság kompetenciája lett, alárendeltségében pedig a flottával kapcsolatos egy-egy részfeladatra specializálódó hivatalok formálódtak, előhírnökeiként az 1717. évi (végleges) átszervezésnek. 1717-től kezdődött I. Péter nagyszabású államirányítási reformja: ekkor hozta létre a (még 1711-ben megalakított) Kormányzó Szenátusnak alárendelt kollégiumok rendszerét Oroszországban.

1717-ben, az államirányítási reform keretében I. Péter szilárd alapokra helyezte a flottairányítás szisztémáját is; december 11-i rendeletével létrehozta az Admirális kollégiumot, mely a pétervári Admirális épületében nyert elhelyezést. Az Admirális kollégium 1718. április 4-től kezdte meg tényleges tevékenységét, mint a haditengerészet legfelsőbb szintű kormányzati szerve. Hatásköre magába olvasztotta valamennyi, korábban funkcionált tengerészeti kormányzék, kancellária, hivatal kompetenciáját. Hivatali rendtartását I. Péter aprólékosan szabályozta. Élén elnök (elsőként Aprakszin), helyettes-

ként alelnök (Krjusz) állt. Az általános ügykezelésért a főtitkár, a jogi vonatkozású ügyek szakszerű viteléért a főügyész felelt, az ügyvitel szabályszerűségét a kollégiumi ügyész felügyelte. Az ügyviteli mulasztás, a visszaélések felderítése, megakadályozása, az adminisztráció egésze feletti ellenőrzés, a cár titkos megbízottjainak a feladata volt.

Az Admirálisati kollégium működési struktúrája megfelelt a flotta egészét felölelő hatáskörének. Legfőbb szerve a kancellária volt, amelynek ügyviteli alosztályai, szakhivatalai különültek el: haditengerészeti, tüzérségi, főhadbiztossági, ellátásügyi, élelmezésügyi, kincstárügyi, számvevői, ellenőrzési, egyenruházati, hajóépítés-ügyi, erdészeti és a Moszkvai haditengerészeti hivatal. Ez az irányítási szisztéma és struktúra 1802-ig maradt érvényben.

1696 és 1725 között, csak hadihajóból több száz különböző típusú épült Oroszországban. 1725-ben az orosz tengeri haderő főerejét negyvennyolc óriási sorhajó adta. A Balti-tengeren szolgált harmincöt sorhajó, s kétszáznál több gályá, fregatt. A haditengerészet állományában huszonnyolcezer matróz, tengerészgyalogos teljesített szolgálatot. A balti flotta feladata abban állt, hogy kivívja és tartósan biztosítsa Oroszország hegemoniáját a Balti-tengeren.

A balti flotta, egyik első győzelmét 1703. május 7-re virradó éjjel aratta. Egy harminc folyami dereglyéből álló kötelék a Néván megcsákyázott és elfogott két felúszott svéd hajót, az „Astrild”-ot és a „Gedan”-t. (Néhány nappal e győzelem után került sor Pétervár stratégiai megalapítására.) Az akció I. Péter személyes vállalkozása volt, maga is közelharcot vívott az ellenséggel; hősiességéért és a diadalért megkapta a Szent András-rend magas kitüntetését (amelyet szintén ő alapított, 1698-ban). Az orosz hajókon jellemzően András-keresztes zászló lobogott, a ma használatos nemzeti zászlót először kereskedelmi hajókon alkalmazták, a 18. század elejétől.

A kezdetben csak Pétervár védelmére koncentrált balti flotta, Poltava után fokozta aktivitását. Egy köteléke, 1710. március 15–21. között, hajmeresztő manőverezéssel (a Finn-öböl jégzátanyos vizén 130 km-nyi utat megtéve) hozzájárult a balti svéd támaszpontok egyik legfontosabbikának, Viborgnak a bevételéhez. Stratégiai fontosságúak voltak a ganguti és a grengami tengeri ütközetek. A ganguti (hangö-udde-i), 1714. július 27-én zajlott le. I. Péter személyesen vezette fel támadó hajóraját, mesterien kihasználva a gályák előnyeit a part menti sziklás tengerszakaszon a svéd sorhajókkal szemben. E tengeri összecsapásban aratták első nagy győzelmüket a balti flotta hajói! Ez a diadal volt a tengeri nyitánya a Svéd Királyság területe ellen előkészítendő közvetlen támadásnak, melyet az orosz hajók 1719. június 4-i, Ösel-szigetek melletti győzelme még inkább elősegített. Az 1720. július 27-én kivívott grengami győzelem tette teljessé az orosz fölényt a Balti-tengeren, döntően hozzájárulva a nystadi béke megkötéséhez.

Az I. Péter által – a semmiből (!) – életre hívott orosz tengeri flotta kiválóan helytállt a történelmi vizsgán.

A pétervári ünnepi ülésen Golovkin kancellár (a Szent Szinódussal egyetértésben), a cár elé terjesztette a kilenctagú Szenátus – Mensikov, Dolgorukij, Kantyemir, Safirov, Aprakszin, Golicin, Tolsztoj, Matvejev és ő maga – felkérését, a „*Haza Atyja, egész Oroszország Császára, Nagy Péter*” titulus (*tyitul Otca Otyecsesztva, Imperatora Vszjerosszijszkovo, Petra Velikovo*)¹ elfogadásáról, amelyet I. Péter elfogadott.

Az orosz hadiflotta megálmodójáról plasztikus jellemrajzot nyújt Kljucsevszkij, a 19. század végének mindmáig nagy hatást gyakorló történettudósa:

„*Teljes reformtevékenységét a hatalmi önkény mindenhatóságának és szükségszerűségének gondolata irányította [...]. Ezért amidőn gondoskodni igyekezett a népről, egyúttal a végsőkig feszítette annak erejét, tékozlóan, minden takarékoság nélkül pazarolta az*

emberi eszközöket és életeket. Péter becsületes, őszinte ember volt; szigorú és igényes önmagához, igazságos és jóindulatú másokhoz; de tevékenysége során jobban hozzászólt a tárgyakkal, a munkaeszközökkel, mint az emberekkel való bánásmóddhoz, ezért velük is úgy bánt, mint munkaeszközökkel. Péter mozgékony, kétkezi munkát végző gazda, östehetség, cár-mesterember volt. [...] odaadóan szerette hazáját, rendíthetetlen önfeláldozással szolgálta ügyét, feladatait átfogóan és világosan látta, merész terveit alkotó érzékenységgel gondolta el és példátlan energiával váltotta valóra, s végezetül, a nép kimondhatatlanul áldozatai és a maga roppant erőfeszítései árán hatalmas sikereket ért el. Ezek az igencsak különmemű vonások nehezen rendezhetők egységes képbe. Attól függően, hogy tanulmányozóinak benyomásait inkább a fény, vagy inkább az árnyék uralta el, Péternek egyoldalú dicséret vagy egyoldalú gáncs lett a része. [...] Az önkényuralom és a szabadság [...] együttműködése nem egyéb a politikai kör négyszögesítésénél; ezt a feladványt Péter óta [...] mind a mai napig nem tudták hazánkban megoldani. Az önkényuralom – mint politikai elv – ellenszenves; az állampolgári lelkiismeret soha nem ismerheti el. De megbékülhetünk az olyan személlyel, akiben ez a természetellenes erő önfeláldozással párosul, az olyan egyeduralkodóval, aki nem kímélve magát, feltartóztatathatatlannal halad előre a közjó nevében [...]. Így békül meg az ember a viharos tavaszi zivatarral, mely évszázados fákat csavar ki, de felfrissíti a levegőt és megöntöztvén a talajt, növekedésre serkenti az új vetés hajtásait.”¹³

Végezetül, néhány szót I. Péter európai külpolitikájának, hadügyi reformjának magyar vonatkozásairól. Kuriózumként érdemes megemlíteni, hogy – jóllehet nem játszott meghatározó szerepet az orosz reguláris hadseregben – I. Péter könnyűlovasságának szervezésében emigráns kuruc tisztek is részt vállaltak 1711 után; Cserey János (a Rákóczi-szabadságharc elején a székely testőröz ezred alezredese) ötszáz, orosz szolgálatba álló kuruc vitéz „őbestereként” (ezredeseként) tevékenykedett, Máriássy Ádám pedig (Rákóczi főhadsegédje, majd ezereskapitánya, utóbb a fejedelem követe a törökországi emigrációból a cárhoz) 1713-ban generális kinevezést nyert I. Pétertől a cári könnyűlovasság élén. A Cserey és Máriássy parancsnoksága alatti egységek a baltikumi, finnöldi hadszíntéren kerültek bevetésre az északi háborúban.

Az északi háború szövevényes diplomáciájának egyik magyar vonatkozású eseménye volt I. Péternek 1707. szeptember 15-én Varsóban kelt szerződése II. Rákóczi Ferencsel, mint lehetséges királyjelölttel a Rzeczpospolita trónjára (amely 1707 júliusa óta ismét az interregnum állapotában volt, II. Ágost 1706-ban svéd nyomásra történő lemondása, majd a lengyel trónon ülő svéd bábkirály, Leszczyński Szaniszló trónbitorlónak nyilvánítása óta). Rákóczi elsődlegesen a szabadságharc érdekeit tartotta szem előtt, jelöltségét ezért kezdetől fogva feltételekhez kötötte. Noha Rákóczi jelöltsége a cár poltavai győzelme és II. Ágost visszatérése (1709) után aktualitását veszítette, az I. Péterrel kötött varsói szerződés a kuruc állam jelentős nemzetközi egyezménye: az egyetlen, amely Rákóczival, mint szuverénnel – legitimnek elismert erdélyi fejedelemmel és a konföderált magyarországi rendek vezérlő fejedelmével – kötöttet! Ebben az 1707-es szerződésben, amikor Rákóczi jelöltsége még érvényben volt, a cár vállalta, hogy, a reményei szerint megválasztandó „lengyel király” (Rákóczi) érdekében, közbenjár I. Lipótnál Magyarország és Erdély szabadságának biztosításában, továbbá Rákóczi erdélyi fejedelemségének elismerésében. Nem lehet eléggé hangsúlyozni a felajánlott és szerződésben rögzített orosz mediáció fontosságát – ha a lengyel ügyek alakulásának tükrében is –, szem előtt tartva, hogy a Habsburgoktól független Erdélyi Fejedelemség fenntartásához és nemzetközi elismeréséhez, garantálásához a fejedelem váltig ragaszkodott! Nyilvánvalóan a magyar szabadságharc megsegítésére irányult, hogy I. Péter, „szeretete jeléül”, százezer tallért,

ötezer fegyvert, ötszáz mázsa puskaport és orosz segédcsoportokat ígért. Miként Márki Sándor fogalmaz a Magyar Tudományos Akadémia ülésén 1913. március 10-én elhangzott értekezésében: „*S úgy hiszem, hogy akkor, a mikor Oroszország a Romanov-ház uralkodásának háromszázadik évfordulóját ünnepli, van valami tanulság annak előadásában, hogy a legdicsebb Romanov volt az első, a ki a szabadságért küzdő Magyarországot önálló állammak ösmerte el.*”¹⁴

Rákóczi fejedelem I. Péter halálának hírére, Rodostóban 1725. április 8-án kelt levelében ezt írta a cári özvegyének, s utódjának a trónon, I. Katalinnak: „*Petrum I^{um}, inter magnos omnium saeculorum monarches obiisse, merito lugere potest Christiana Respublica.*” („*A keresztény köztársaság méltán gyászolhatja I. Pétert minden idők legnagyobb monarchái között.*”)¹⁵ „*Fel séged azonban igen jól tudja azt is – folytatódik a fejedelem levele – melyek az én egyéni okaim arra, hogy az ő végzetét gyászoljam. [...]*”¹⁶

BIBLIOGRÁFIA

- Buganov, V. I.: *Pjotr Velikij i jevo vremja*. M., 1989.
 Kljucsevszkij, V. O.: *Isztoricseszkiye portreti*. M., 1990 (reprint).
 Niederhauser E.: *Így élt Nagy Péter*. Bp., 1974.
 Szvák Gy. – Anyiszimov, Je. V.: *IV. Iván – I. Péter*. Bp., 2004.
 Tyihonov, V. A.: *Rekrutszkaja szisztyema komplektovanyija russzkoj armii pri Petre I*. M., 2012.

JEGYZETEK

- 1 Közli Kitusin, A. N., In: Olvasókönyv a Szovjetunió története tanulmányozásához (szerk.: Hegedűs V. – Honfi J. – Popovits Gy.), Bp., 1956, 178.
- 2 Uo., 202.
- 3 In: Piszma i bumagi imperatora Petra Velikovo, I., Szankt-Petyerburg, 1887, 53. (szerző fordítása)
- 4 Uo. (sz. f.)
- 5 Uo., 54. (sz. f.)
- 6 Uo., 111. (sz. f.)
- 7 Uo., 112. (sz. f.)
- 8 Közli Kitusin, A. N., In: Olvasókönyv a Szovjetunió története tanulmányozásához, Bp., 1956, 199–200., é. n.
- 9 Uo., 207., ill. vö. Piszma i bumagi imperatora Petra Velikovo, I., Szankt-Petyerburg, 1887, 177–188.
- 10 In: <http://viupetra.3dn.ru/publ/4-1-0-4> (sz. f.)
- 11 In: Zakonodatyelsztvo Petra I (szerk.: Preobrazsenszkij, A. A. – Novickaja, T. Je.) M., 1997, 61. (sz. f.)
- 12 In: Furkósbotlall Európába? (szerk.: Szvák Gy.), Bp., 1989, 289–290., 326–327.
- 13 Közli Szvák Gyula: I. Péter alakja az orosz történetírásban, In: Századok, Bp., 1999/5., 1067.
- 14 In: Értekezések a történeti tudományok köréből, XXIII/6. (szerk.: Pauer I.), Bp., 1913, 96.
- 15 Közli Köpeczi B., In: A bujdosó Rákóczi, Bp., 1991, 389.
- 16 Közli Kitusin, A. N., In: Olvasókönyv a Szovjetunió története tanulmányozásához, Bp., 1956, 248.